

**БЯМБЫН РИНЧЕНГИЙН “ТУУРЬ ӨГҮҮЛЛЭГ
СУДЛАЛЫН” АСУУДАЛД**

Д.Цэнджав
/МУИС/

Монголын нэрт соён гэгээрүүлэгч Бямбын Ринчен дэлхийн суут хүмүүсийн нэгэн адил бахархалтай болон зовлон бэрхшээлт амьдралыг туулахдаа оюун гэгээрлийн олон үнэт зүйлсийг бүтээсний дотор Монголын уран зохиолд “туурь өгүүллэг” гээч төрлийг үндэслэж “Гар”, “Гүнж” “Ану хатан”, “Эмгэн сойвон”, “Бадарч”, “Шүхэрч буниа”, “Мангаа Доогийн эцсийн зүүд” “Нууцыг задруулсан захидал” зэрэг туурь өгүүллэгийг бичиж үлдээжээ. Нэгэн сонин тохиолдол гэвэл жар, далаад оны үед үндэсний хэмжээний хоёр том зохиолч эрдэмтэн болох Ц.Дамдинсүрэн, Б.Ринчен хоёр бараг зэрэг шахуу өгүүллэг эхлэн бичсэн нь их хүмүүсийн хоорондын өрсөлдөөн гэхээсээ уран бүтээлийн харилцан нөлөөлөл, эерэг хандлага гэж үзэж болох юм. Нэг нь цэвэр орчин үеийн сэдвээр, тэр тусмаа ёсзүйн зөрчлийн асуудлыг эгэл энгийн үгээр нэн ойлгомжтой илэрхийлж гаргасан бол Б.Ринчен абугай бүхэлдээ Манжийн эрхшээлийн үеийн түүхэн эгзэгтэй асуудлыг гүн гүнзгий утгаар, дорно дахины сонгодог бичлэгийн хэлбэрээр илэрхийлснээрээ өвөрмөц содон байна. Ринчен гуайн өгүүллэгийг О.Шинэбаяр судалж, эрдмийн зэрэг хамгаалснаас өөрөөр даацтай судалгаа тааралдаагүй тул дараах асуудлыг дэвшүүлж байна. Дууль, тууль хэмээх утга зохиолын ерөнхий онолын агуулгаараа бие биедээ уусмал, эсрэгцэхээсээ илүүтэйгээр ижилсэх тал нь давамгайлдаг төрөл зүйл бий. Хурц зөрчил, тод хэллэг, гэнэтийн огцом эргэлттэй шийдлээрээ төстэй ч, энгийнхээр хэлбэл дууль нь шүлэглэлт зохиолын баатарлаг эмгэнэл, туурь нь хүүрнэл зохиолын эмгэнэлт баатарлаг явдал гэж үзэж болохоор юм. Ер нь ташрамд тэмдэглэхэд, “Ринчен судлалд” зохиолчийн намтар буюу тэр тусмаа олны дунд үлдсэн адармаат мэргэн үг, алиа наргиан хошин яриатай холбоотой зүйлийг бичиж үлдээж байгаа нь намтар судлалд чухал зүйл боловч, одоо зохиол бүтээлийн туурвил зүйг судлах нь чухал гэдгийг тэмдэглэх нь зүй. Туурь өгүүллэг хэмээх шинэ төрөл зүйлийг бий болгосноороо монголын хүүрнэл зохиолыг баяжуулсан юм. “Өгүүллэг судлалд” дараах хэдэн онцлог ажиглагдана

НЭГ. Архелогийн ховор олдвор мэт “оюуны архелогийн” олдвор шиг онцлог:

Өнөөгийн биднээс хэдэн зуунаар алсран холдож, мартагдсан ХҮI, ХҮII, ХҮIII, ХIХ зууны үеийн Монголын түүхэн үйл явдал, түүхэн сэтгэлгээг урансайхны сэтгэлгээний аргаар өнөө үеийнхэнд уран дүрслэгээт үг илэрхийлэлээр дамжуулж

үлдээсэн нь түүхийн археологийн нэн ховор олдворыг олж илрүүлэн нээсэнтэй нэгэн адилаар тэр үеийн нийгмийн сэтгэлгээ, нийгмийн оюун санааны орчин, эд өлөг, зан заншил, уламжлал, ёс зүй, бэлгэдэлийг дүр уран дүрслэгээний археологийн ховор үнэт зүйл мэт “Гар”, “Түнж” “Эмгэн сойвон” туурь өгүүллэгүүдээрээ нэн тодоор ялгарам хурц зөрчилтэйгээр харуулж үлдээснээрээ түүх уран сайхны сэтгэлгээний өвийн асар их ач холбогдолтой юм. Ийм ахуйн дүрслэл өгүүллэг бүрт бий. Түүхийг түүхээр үлдээхээс гадна уран сайхнаар үлдээж чадвал олны сэтгэлд хоногшдог.

ХОЁР. Үндэсний бахархалт үзэл сэтгэлгээний дархлааг бий болгосон онцлог:

Ринчен гуайн бүхий л амьдралынхаа туршид гуйвшгүй чигч шулуун, хатуугаар баримталж ирсэн нугаршгүй үзэл баримтлал нь халуун эх оронч, үндэсний цогцлог бадрангуй шударга үзэл юм. Иймээс энэхүү үндэсний үзэл бүх өгүүллэгт хурцаар илэрдэг онцлогтой. Тиймээс тухайн цаг үеийн хорт хүмүүс, үзэл суртлын дайчид “Ринчен хамаг зохиолоо хуучны сэдвээр бичдэг, шинэ үеийн сэдвийн юм бараг бичдэггүй, соёлын ололтыг олж хардаггүй харалган” мэтээр тал талаас нь хайр найргүй шүүмжилдэг байв. “Монголын феодал ангийн бичиг зохиолын хэлийг магтагч, хөрөнгөтний үндэсэрхэг үзэлтэн” гэсэн нэр хаяг зүүдэг байлаа. Гэвч тэр бээр мохсонгүй, өөрийнхөө үзэлдээ туйлын үнэнч явсаар, зохиол бүтээлээ туурвисаар амьдралаа дуусгасан юм.

“Нууцыг задруулсан захидал” өгүүллэг манай анхны эмгэнэлт болон баатарлаг тууль юм. “Хэлэх үг элчийн аманд бий” гэсэн эртний сургаалыг үл дагаснаас болж захидлын нууц манжийн Фү жанжны өмнө задарснаас болоод хүү Шуну аав, ээж тэр ч бүү хэл хоёр охин дүүгийнхээ толгойг цавчиж авч байгаа аймшигт дүрслэл бол яахын аргагүй санаанд багтамгүй цочиж хийрдхиймээр эмгэнэл мөн. Гэвч эмгэнэлийн нөгөө талд бахдал, баатарлал оршдогийг чадварлаг харуулж чадсан. Гөлөгдэй баатрынхан гэр бүл, үр удмаараа сүйрч байгаа боловч монгол үндсээ гэх баатарлал амь тасралгүй үлддэг. Үзэл суртлын хялгас хөдлөхийг ч анддаггүй хатуу хяналттай үед “Түнж” өгүүллэгтээ дархан чин ван Дондовдоржид манжийн хааны охиныг хатан болгож хүж барилцан хүргэн болгосон байдаг. Ван эхнэртээ ганцхан үг хэлдэг. Тэр нь “Төр төмөр нүүртэй шүү, хүүхэн хонгор минь” гэсэн үг. Энэ бол монгол эрийн тавьсан тангараг бас сануулга. Би хэдий манжийн эфү хүргэн ч гэлээ толгойгоо мэдүүлэхгүй ээ, монголын төлөө цохилно шүү гэж хэлж байгааг цойлдсон ганцхан үгээр илэрхийж байгаа нь зохиолчийн ур чадвар, үгийн нарийн мэдрэмжийг харуулна. Манжийн хааны охин хатан ч монгол гэсэн зүрх сэтгэлтэй байгааг тэр хатуу үед тун зоригтой илэрхийлж чадаж байгаа юм. Манжууд манайхыг хоёр зуу гаруй жилээр дарласан гэсэн үзэн ядах сэтгэлгээ өнөөдөр хүртэл байсаар байгаа. Байх ч ёстой биз, бас бага ч гэсэн эргэцүүлэх ёстой биз. Амьдрал бол амьдрал. Амьдралыг үнэн бодитой өгүүлэх нь ясны зохиолчийн үүрэг, бас хариуцлага. Хэдийгээр манжийн хаан, цэргийн жанжны дүрийг хурцаар шүүмжилж бичдэг ч бас тухайн үеийн амьдралыг өөрийнхөөрөө харж, таньсан илэрхийлэл цөөнгүй тааралддаг.

ГУРАВ. Сонгодог хэл найруулга, үг хэллэгийн онцлог:

Б.Ринчений Монголын уран зохиолын туурвил зүйд оруулсан хамгийн гавъяатай үнэ цэн бол сонгодог хэл найруулга мөн бөгөөд ялангуяа мартагдаж, ярих бичихдээ хэрэглэгдэхээ больсон хуучин болон хуучирсан үг хэллэг өгүүллэг бүрт гүн шингэсэн нь уламжлалаас шинэчлэл рүү, өнгөрснөөс одоо руу дэвшин ороход олон түмний хэлний мэдлэг, боловсролд хосгүй зам мөрийг тавьсан юм. Зохиолчийн үг, илэрхийлэл монгол хэлнийхээ үгийн санг баяжуулагч байх ёстой. Хуучин үг хэллэг байраа олсон тохиолдолд үнэт зүйл болдог. Түүний өгүүллэгийн хуучин үг хэллэг тус бүрдээ солихын аргагүй байраа олсонд гол үнэ цэн нь байгаа юм. Зохиол туурвилын амьдрах хугацаа урт богино ямар ч байх боломжтой ч харин Б.Ринчен гуайн монгол хэлний үгийн сан, уран зохиолын үгийн баялаг, тансаг эрхэмсэг байдал, илэрхийлэл хойчдоо хэдэн зуун жилийн оюуны өв сан болж үлдэнэ. Түүний энэ үгс “Монгол хэлний их тайлбар тольд, ерөөс тайлбар толиудад өргөн орсон нь үүнийг харуулна. “Эмгэн сойвон” өгүүллэгт өндөр гэгээнтнийг цусанд хутгалдсан байдлыг “Багш минь улаан шунхан болчихоод жанчаа халчихлаа” “Цээжинд гал шатавч утааг нь хамрын нүхээр гаргахгүй” “Сорви мэт нарийн уруул тас жимийгээстэй” “Төрөл садан амраг янаг хүний ёс хоёр хоорондоо нийлдэггүй үхрийн эвэр мэт хоёр тийшээ чиглэсэн ёс” гэх мэтийн олон сонин содон дүрслэл, үг хэллэгийг үлдээсэн байна.

ДӨРӨВ: Зохиомж, байгууламжийн онцлог:

Өгүүллэгийн зохиомж, бүтэц бусад зохиолчийн арга барилаас өөр өвөрмөц шинжтэй. Уран зохиолын өгүүллэг нь сэтгүүл зүйн өгүүллээс ихээхэн ялгаатай, хоёр өөр төрөл юм. Ихэнх өгүүллэгийн эхлэл юмуу, төгсгөлд сэтгүүлзүйн нийтлэлийн гэмээр зурвас бичлэгийг оруулж, хөндлөнгийн тайлбар гэж болохоор зүйлийг оруулдаг нь өөрийнх нь өвөрмөц зохиомж, өвөрмөц арга барил гэхэд болно. Үүнийг уянгын гажилт гэж үзэж болохооргүй. Харин түүхэн улбааг улам тодруулах, үл ойлгогдох, үл ухагдах зүйлийг тодчилж, тайлбар зүүлт маягтайгаар дүрсэлж оруулдаг нь зохиомж байгууламжийн өвөрмөц онцлог юм. Жишээлбэл, “Эмгэн сойвон” өгүүллэгийн төгсгөлд “...Судар бичгийн хүрээлэнгийн дарга Жамьян сайд, хүрээлэнгийн гишүүн Бат-очир, Шагдар гуай, Сутай уулын Мишиг гуайгаас сонирхон асууваас...” гэхчилэн шууд оруулга хийдэг нь оновчтой болсон ч, заримдаа “өгүүллэгийн араас “...Монгол шүлгийн зүйд толгой холбоход дөрвөөд шад шүлгийн толгой холбох, мөн сүүл холбох ёс, түүнээ хос хосоор дөтгөөр сондгойрсон сүүлийг дараачийн дөрвөн шадын сүүлчийн шадтай сүүл холбох ёс” гэхчилэн бүр шинжлэх ухааны найруулга бүхий зүйл шургаад оруулдагийг судлах нь зүйтэй юм. Энэ нь түүний олон талт асар өргөн хүрээт мэдлэгийн хил хязгаарыг барьж тогтоож эс чадаж байгаа зохиолчийн сэтгэлзүйн онцлог гэж үзэж болох юм. Гэвч уран зохиол бол уран сайхны сэтгэлгээ, сэтгэмж, мэдрэмж гэдэгтэй зөрчилдөж байгаа юм. Тэгээд уг өгүүллэгийг төгс сайн болоход сөргөөр нөлөөлдөг тал ажиглагдана. Түүхэн өгүүллэгийнхээ нэг өгүүлбэрт 200-300 гаруй үг оруулан бичдэг нь нуруу болох, утгыг бүдгэрүүлэх, үг хоорондын холбоос алдагдах тал ажиглагдана. Гэвч энэ нь тухайн өгүүллэгийн бүтэц зохиомжид уран сайхны

чанарыг бүдгэрүүлж байгаа ч шинжилгээ судалгааны хувьд сонирхолтой нь мэдээж юм. Харин “Ах аа, миний энд хатиг гарсан юм, хөндвөл их өвддөг. Энүүгээр цавчаарай хатиг битгий хөндөөрэй” гэсэн тав, зургаан настай охины хэлсэн үг үеийн үед гандахгүй, жинхэнэ зохиолч хүний жинхэнэ уран сайхны болоод дүрийн сэтгэлгээ, үгийн нээлт гэж болох юм.

Монголын соён гэгээрүүлэгч Б.Ринчен өчүүхэн ч зав чөлөөгүй эрдэм шинжилгээний нөр их ажлын хажуугаар “тууль өгүүллэг” гэгч бие даасан төрлийг үүсгэн бий болгож, түүхэн сэтгэлгээ, уран сайхны сэтгэлгээг нэг цул болгон зангидаж, хүмүүсийн сэтгэлд шингэсэн олон үйл явдал, шинэ дүр дүрслэлийг бий болгож, утга зохиолын хэлний сан хөмрөгийг арвижуулж, монгол эх орон, монгол газар шороо, эх сайхан хэл, монгол хүмүүний сэтгэлгээний учир утга, нийгмийг үзэх философийг гүнзгийрүүлснээрээ бид улам бүр даяаршиж монгол хэл сэтгэлгээ эрлийзжих тусам түүний үлдээсэн өв их эрдэнэ гандан бууршигүй гэдгээ харуулсаар байх болно.